

MŰHELY

KOSZTOLÁNCZY TIBOR – NEMESKÉRI ERIKA

A Nyugat folyóirat és az első világháború¹

Militarizmus

A Nyugat folyóirat publicistái 1914 nyarán a háborús helyzetet – noha előzőleg mindenben az értékek viszonylagosságát hirdették – egyértelműnek látják. „Ennek a háborúnak a dolga a legegyszerűbb a világtörténelemben” – jelenti ki Ignótus: a Monarchia megmaradása, tehát a háború minden magyar érdeke. „Ezért nem lehet, ezért nem lehetett e magyar földön magyar vagy magyarságba tartozó ember józan ésszel más, mint magyar, más, mint magyar hazafi, sőt, ha úgy tetszik, magyar chauvin, magyar nacionalista, magyar imperialista, magyar militarista.”² Kéri Pál szerint Szarajevóban a Végzet lépett „a parancsnoki hídra”.³ „Ez a háború szent” – kezdi Balázs Béla a cikket, amelyben a német kultúra franciával szembeni primátusát bizonygatja: „Szent kell, hogy legyen ez a háború, mert csak a világalakító elementumok örök törvénye támaszthat ilyen néprengést. [...] És mert örök természettörvény munkája, tehát értelme van, mert a természetben nincs olyan halál, mely ne az életet szolgálja, és nincs a történelemben olyan háború, mely vérözönével végül is ne az evolúció számára mosna árkot.”⁴ Az otthon maradottak szenvedése „az Inferno kínjai közül való”, hiszen tétlenségre ítéltettek – fejtegeti Schöpflin Aladár. Ellenben a katonák vidámak, lelkesek és elszántak, mert „az ő életük most teljesedik be a legnagyobb teljességbe: a cselekvésébe, és ez olyan nagy és becses dolog, hogy érdemes érte dalolva kockára vinni az életet is. Ők elébe mennek sorsuknak, belenéznek a szemébe, ellene vetik a vállukat, segíthetnek legyűrni, érezhetik a cselekvés gyönyörét, megtelhetnek életük részegítő tudatával – nem kell lealázó tehetetlenséggel várniok, mi lesz velük, mint nekünk idehaza. Mi élve maradunk, de mi van az életünkön szeretnivaló?”⁵

¹ A tanulmány első része bevezetőként olvasható az *Esemény és narratíva* című tanulmánykötetben Cselényi-Walleshause Zsigmond frontról küldött leveleihez: Kosztolánczy Tibor – Nemeskéri Erika, *Festő a fronton = Esemény és narratíva. Történetiség – elbeszélés(ek) – interpretáció*, szerk. KÖTÉL Emőke – RAINER M. János, Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, Budapest, 2013, 288–304.

² IGNÓTUS, *Háború*, Nyugat 1914. augusztus 1., 129., 130.

³ KÉRI PÁL, *Végzet*, Nyugat 1914. július 16., 118.

⁴ BALÁZS BÉLA, *Párizs-e vagy Weimar?*, Nyugat 1914. augusztus 16. – szeptember 1., 200.

⁵ SCHÖPFLIN ALADÁR, *Katona öcsémnek*, Nyugat 1914. augusztus 16. – szeptember 1., 197., 199.

Száz évvel a „nagy háború” után már többet tudunk sajtó és hatalom viszonyáról, a propaganda cinizmusáról és a kíméletlenségről, amellyel az államgépezet az egyes ember autonómiáját letöri. Nem lehet nem észrevenni az előbbi cikkekből rejlő célzott manipulációt. A szükségszerűsége, a sorsra, a cselekvésre, a transzcendens erőkre, az igazságra, a „nem lehet másként”-ra való hivatkozások mind az élet alapvető értékeinek kifordítását szolgálják. A háború jó, mert épít és növel: „Nemzeti életünk kifejlődésének, sudárba szökkenésének új ezer lehetőségét hozza meg e háború, mert még sohasem történt, hogy olyan intenzív élni akarással, mint amely most a monarchiában megnyilvánult, a sors, a véletlen, vagy nevezük akárhogy, szembehelyezkedett volna.”⁶ A háború felelősségvállalásra és tudatosságra ösztönöz.⁷ A háború az összefogás biztosítója: „Az emberi szolidaritás e nagy összecsapásban máris megerősödött. Megerősödése csak növekedhet, és a remélt, óhajtott béke szoros kapcsolatokkal fűzi majd egybe az emberiséget. A népek kicsinyes versengését, apró-cseprő politikai csatározások, diplomáciai cselszövések nyomait elmossa a most folyó végzetes leszámolás.”⁸ A háborús győzelem (nem mellesleg) a turáni eszme diadalát is példázza majd, és így német szövetségeseink is megtapasztalják e gondolkör életrealitását: „Győznünk kell tehát már azért is a mostani háborúban, hogy tanuljunk meg hinni a saját erőnkben, fajtánk hivatottságában, az erős kapcsolatokban, melyek népünket az emberiség igen jelentékeny részéhez vérbőlileg fűzik. Akiben e hit lendületet adó erős tudattal fejlődik, s a megfelelő pozitív tudással egyesül, az fog csak világos, összefogó látással bepillantani a turáni kérdés mélységeibe.”⁹

A háború a művészetekben megtisztulást, nyugalmat és biztonságérzetet sugárzó monumentalitást hoz: „Nagyszabású, komoly, tartalmas művészetet várunk, mely kizár minden frivolitást, és alapja szolid kell, hogy legyen. A fiatalokra, a küzdelmekben megedződött művészekre hárul az a feladat, hogy e művészet pilléreit lerakják.”¹⁰ A németek ebben is előbbre járnak, már látható, amint csataképeik „új klasszikus műfajjává fejlődnek”: „a hivatottságuk mélyes átéréséből fakadó őszinte lelkesedés hozza ezt magával.”¹¹

Németország mindenben példakép. „A németek megérdemlik, amit elértek, mert mindig a kultúra érdekében fogtak fegyvert. Becsületesek maradtak akkor is, mikor kemény ököllel csaptak elleneikre. Amit igényeltek, mindig megillette őket. Annyit hódítottak, amennyit meg tudtak emészteni.” A németek kvalitásaiknál fogva lettek „a világ tanítóivá”, magunknak is „a némettség tekintélyének védelmére alá kell helyezkednünk”.¹² Lám, a német értelmiség legjobbjai „mind felajánlották közreműködésüket a nemzet hitének, önbizalmának erősítésére, ügye igazságának megbizonyítására. Filozófusok, természettudósok, történetírók, szociológusok, jogászok, közgazdászok,

⁶ FENYŐ MIKSA, *A háború s a közgazdaság*, Nyugat 1914. augusztus 16. – szeptember 1., 254.

⁷ MÓRICZ MIKLÓS, *A háború egy vidéki városból nézve*, Nyugat 1914. szeptember 16. – október 1., 292–296.

⁸ BÁLINT ALADÁR, *Új művészet?*, Nyugat 1914. szeptember 16. – október 1., 320.

⁹ FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN, *Új könyv az ősturáni népekről*, Nyugat 1914. szeptember 16. – október 1., 338.

¹⁰ BÁLINT, *Új művészet*, 320.

¹¹ FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN, *Új csataképek*, Nyugat 1914. szeptember 16. – október 1., 339.

¹² FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN, *A magyarok és a németek*, Nyugat 1914. november 1., 449–451.

irodalmi kritikuskok mind részt vettek ebben a hatalmas agitatív munkában.” Schöpflin Aladár szerint ez lenne a hivatása a honi értelmiségnek is, de a magyar tudósoktól hiába várja például a háború filozófiai indoklását: „Most látszik meg, mennyire nem tartozik tudományunk a nemzet igazi szellemi nevelői közé.”¹³

Ne féljünk a német militarizmustól (sem)! – propagálja Ignotus: „a német nép urai azért tudnak rajta [ti. a népen] uralkodni, mert egyek a német néppel. S a német militarizmus azért mindenható, mert egy a német népnek maga felett való hatalmával. [...] azt mondom, hogy mindig legyünk katonák, békeidőben is, békebeli szolgálatunk is legyen állandó hadiszolgálat, hassa át a polgári életet a katonai fegyelem, hassa át a katonai szolgálatot a polgári melegség, s a hadiidők ne legyenek egyebek, mint az akkori feladatnak megfelelő keményebb gyeplőjű fokozott ellátása ez állandó szolgálatnak és készenlétnek”.¹⁴ A porosz mintájú rendőrállam kommunizmus felé mutató apológiáját Bárdos Artúr is megalkotja *Német impérium* című cikkében, megjegyezve, hogy aki ezt helytelenítené, annak tudnia kell, hogy az „csak a vérebe nevelt demokratikus és individualisztikus világfelfogás utolsó, Don Quijote-i reflexmozgása, csak a *formák* ellen való szélmalomharc, mert a *lényeg* itt az, ami mindenfajta demokráciának csak végső célja lehet: a rend, de nem a hatalom, hanem a mindenki érdekében.”¹⁵

Nem tudjuk, hogy a Nyugat szerkesztői magánemberként mit gondoltak a háborúról. Talán ők is megszedültek a hisztériától, talán úgy érezték, hogy a németekkel való szövetség megóvhatja a Monarchia, s benne Magyarország egységét – a visszaemlékezésekből már erősen retusált kép bontakozik ki.¹⁶ Akkor és ott csak Babits tépelődik, csak Lengyel Menyhért szégyenkezik, csak Ferenczi Sándor int, hogy „az a természetesség, amellyel ölni megyünk, talán magunkat megöletni, nem különbözik a primitív népek ösztönmegnyilatkozásaitól. Összebújnak az emberek, hogy egyesült erővel jobban védekezhessenek kifelé; a szükségből megszületik az erény: mindenki jó, áldozatkész, alázatos és istenfélő.” De ez nem más, mint „a jégkorszak nyomorúsága”.¹⁷ A féltés, a megőrzés gesztusai érhetőek tetten Ady Endre megszólalásaiban; jegyzeteiben és verseiben a költő aggodalmait, kételyeit, a *nem tudomokat* bújtatja el.¹⁸

¹³ SCHÖPFLIN Aladár, *Irodalom*, Nyugat 1914. december 16., 606–607.

¹⁴ IGNOTUS, *Militarizmus*, Nyugat 1914. október 16., 344., 345–346.

¹⁵ BÁRDOS Artúr, *Német impérium*, Nyugat 1914. november 16., 507.

¹⁶ Fenyő Miksa évtizedekkel később így ír: „De amire restelkedés nélkül, sőt némi göggel hivatkozhatok, az a Nyugat folyóirat volt. Az a szellem, melyben a modern magyar irodalom orgánumát szerkesztői a háború egész folyamán a gondolati szabadságnak jegyében megjelentetni tudták, az a morál, fegyelem, felelősségérzés, mely munkatársainak írásait áthatotta. Most, hogy több mint ötven esztendő után lapozgatom a háború folyamán megjelent Nyugatokat, találok cikkeket, melyek esztétikai szempontból nem eléggé rangosak, de egyet sem, mely a humánus szempontjából kifogásolható, vagy akár a humánusot a hazafiasság érzésére leszűkítve, megcenzúrázni lehetne.” FENYŐ Miksa, *Önéletrajzom*, s. a. r. BODRI Ferenc, Argumentum, Budapest, 1994, 191.

¹⁷ FERENCZI Sándor, *A veszedelmek jégkorszaka*, Nyugat 1914. augusztus 16. – szeptember 1., 268.

¹⁸ Ady cenzúrára figyelő, kódolt nyelvezetét újabban Borbás Andrea elemezte: BORBÁS Andrea, „Akadozott lélegzetvételek”. *Az Ady-líra és -próza beszédmódjai az első világháborús cenzúra szorításában = Kosztolányi nemzedéke és a háború 1914–1918*, szerk. BUCSICS Katalin, MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, Budapest, 2015, 256–267.

Az ellenvéleményeket negligáló háborús retorika szorítása 1915 első hónapjaiban kezd enyhülni. Balázs Béla lesz az első, aki a háborús pszichózist betegséggként írja le. Balázs önkéntesként jelentkezett a hadseregbe, októberben kolerafertőzéssel kórházba került, közben a zászlóalja elpusztult a szerbiai Valjevo mellett. A kórházban lelkiismeret-furdalás kínozza, szőkevénynek érzi magát, akinek a fronton volna a helye. Ott közösségre talált, a háború nagyszerűsége sugározta át minden cselekedetüket. Most újra individuumként, beteg, a tapasztalatok terhével *kell* folytatnia az életét ott, ahol az az előző év augusztusában megszakadt.¹⁹

A többség számára azonban a háború zajlik tovább. A Nyugat publicistái immáron a realitás talajáról szemlélik az eseményeket, és megkezdődik az összezavart fogalmak tisztázása. Ignotus 1915 elejétől szinte teljesen eltűnik a Nyugattól, Schöpflin is visszafogottabban ad hangot német szimpátiáinak, a háborús jegyzetek írását Ambrus Zoltán veszi át. Ambrus általában többféle szemszögből vizsgálja a dolgokat, első cikkében, amely a harcok elhúzódásával szembeállítja a mérlegelést a fő motívum.²⁰ Ambrus mindenekelőtt a hátországnak a *hátországokról* ír, áldozathozatalról és áldozatokról – véleményeket idézve (és megalkotva), a sajátját az egyik lehetségesként tételezve.²¹ Megfontoltságra int, elítéli az önmagáért való militáns hőzöngést, a háborút szakkérdésnek fogja fel. Ne misztifikáljuk a háborút! – ebben ragadható meg az új nézőpont.

A háború nem kozmikus, természetfeletti dolog, s nem is „a népek akaratának” megnyilvánulása, demagógia tehát annak hirdetése, hogy az igazi békéhez az agresszió kiélésén keresztül vezet az út.²² Prohászka Ottokár *A háború lelke* című 1915-ös cikk- és beszédgyűjteményéről a Nyugat kétszer is ír. Schöpflin ugyan dicséri „a költői emelkedettséget”, amellyel Prohászka a magyarság vértanúi hivatását és fájdalmait felmagasztalja, azonban Schöpflin is jelzi, hogy mindez csak dialektika: „megvigasztalta, legalább arra az időre, amíg rája hallgattunk, szorongatott lelkünket, elfordította tekintetünket attól a borzalmas látványtól, amelynek szemléletét alig tudtuk kibírni”.²³ Egy hónap múlva, ugyanerről a könyvről véleményt mondva Lendvai István jóval világosabban fogalmaz: Prohászkat kívülről tartja, aki nem ismeri az igazi szenvedést, a reménytelen gyászt, különben nem keverné bele az isteni akarat kérdését – „veszedelmes és szomorú módon” – a háború legitimitációjába.²⁴

A hazafias erényeket nem a háború teremti meg – ismétli el Ambrus –, és kétséges az a kultúra, amely milliók legyilkolása árán juttatható érvényre.²⁵ Barta Lajos pontokba szedve mondja el, hogy a magyar katona értelmessége, jósága és hűsége sem a háború szülötte, mindent elbíró türelme és kitartása nem a háború próbájának

¹⁹ BALÁZS Béla, *Menj és szenvedj te is. Naplójegyzetek*, Nyugat 1915. január 1., 40–44.; 1915. január 16., 105–109.

²⁰ AMBRUS Zoltán, *Meddig tart a háború?*, Nyugat 1915. január 16., 57–60.

²¹ BUDA Attila, *Ambrus Zoltán háborús jegyzetei a Nyugat-ban 1915–1917 = Kosztolányi nemzedéke és a háború*, 268–287.

²² LENGYEL Menyhért, *Egyszerű gondolatok*, Nyugat 1915. január 16., 77–82.

²³ SCHÖPFLIN Aladár, *A háború lelke*, Nyugat 1915. március 16., 317–319.

²⁴ LENDVAI István, *Korrektúrák*, Nyugat 1915. április 16., 447.

²⁵ AMBRUS Zoltán, *A háború magasztalói*, Nyugat 1915. március 1., 229–230.

eredménye.²⁶ És ha a hazáról van szó – írja Karinthy Frigyes –, hagyjuk el az idejétmúlt és bornírt allegóriákat, tekintsük felnőttnek a katonát, aki az életét teszi kockára: „Neki senki se mondja, hogy a haza egy törrel átszúrt szív, vagy egy oltár, amit a szívben emeltem: – mert ő tudja, hogy a haza barna föld és kék víz – a haza sok ház és sok legelő és sok ember – és köztük ő, ő maga – ő maga is egy kis darab haza.”²⁷

Persze azért a másik szólam is jelen van a Nyugatban. Kérdés azonban, hogy nem ironikus gesztus-e például Vértesy Gyula klapanciáinak közreadása a Tábori posta rovatban. Vértesy önnön tehetsége jogán soha nem kapott helyet a Nyugatban, most mégis megjelenik *Árokban, roham előtt* című verse, amely „utánaérezve egy sebesült elbeszélésének” készült:

De lehet, hogy már percek múlva is
itt kell hagyni e vakondlyukat,
mely megadta az élet gyönyörét:
a menedéket, a halál elől.
És tudja isten, nem sajnálom mégse.
Szomjas vagyok. Szomjazom egy kis vérre.
Rajta! Rajta! A rohamjelet várom,
hogy rohanjunk keresztül bokron, árkon,
s hogy merítsem be szuronyom puhába.
Rajta! Rajta! Az oroszok húsába...²⁸

Erdély Jenő, Az Est újságírója, tüzérnek állt a fronton; 1914-ben Szerbiában harcolt, és 1915 nyarán, az olasz frontra való indulása előtt boldogan értesíti a Nyugat-szerkesztőket, hogy még mindig érzi „a mámort, a tértelenséget és idő nélküliséget, amely tartozéka a legpazarabb ajándéknak: szabad pusztítani”.²⁹

Ő megtalálta a számítását.

Korrektúrák

A Nyugat 1915. augusztus 16-i „évfordulós” számában adja közre Hatvany Lajos *Harcoló betűk* című, Ady Endrének ajánlott esszéjét, amelyben a szerző leszámol azokkal az irodalmárokkal – részben a mestereivel –, akik „a hasznos, üdvös, sőt mindenképpen boldogító háború eszeveszett tévtanát” hirdették – legyenek németek, franciák, angolok, olaszok, magyarok. Hatvany szerint különböző dolog a hazáért harcolni, illetve „a háborúban győzedelmes nemzetől a világ üdvét, békéjét, kultúráját várni, és ezért az abszolút háború lényegét és szellemét az örökkévalóság színe előtt dicsőíteni”. Utóbbit „csak a jelen ügyeit intéző és korlátolt szempontok szerint igazodó államférfi és a csaták terepét igazgató, ugyancsak korlátolt működésre szorult hadve-

²⁶ BARTA Lajos, *Magyar katonák*, Nyugat 1915. január 16., 110–111.

²⁷ KARINTHY Frigyes, *Hazám és „Hazám!”*, Nyugat 1915. május 1., 480.

²⁸ VÉRTESY Gyula, *Árokban, roham előtt*, Nyugat 1915. január 1., 44.

²⁹ ERDÉLY Jenő, *Néhány háborús könyvről*, Nyugat 1915. július 16., 804–805.

zér teheti jó lelkiismerettel, de az író és gondolkodó könnyelmű árulást követ el az idők és lelkek végtelenét szolgáló művészi mesterségen, ha valamelyik háborús párt kedvéért a háború panegyristájává aljasul. Ami persze nem annyit jelent, hogy a másik véletbe esve nevetséges, mert kivihetetlen és reménytelen pacifista ábrándokkal kacérkodják, hanem csupán annyit, hogy *a művész, mint minden gondolkodó és érző lény, hordja magában a háború szemérmét és emberi mivoltának teljes nyomorúságát, sohse fájlalja oly nyilalló fájdalommal, mint háborús válság idején, amikor az időnként szükségszerűen kiújuló háborús krízisek megalázó belátása tölti el.*³⁰

A Hatvany-esszében megfogalmazottak összhangban állnak a Nyugat régi-új szerkesztéspolitikájával, hiszen a lap 1915-től ismét érvényesíti az egyes embernek az önkifejezéshez, a szabad véleménynyilvánításhoz való jogát. Noha a Nyugat óvakodik a hadvezetés nyílt bírálatától, utal arra, hogy a harctéren századok, zászlóaljok vesznek el az utolsó emberig – míg mások pénzzel, hazugsággal vagy kapcsolataik révén elintézhetik a szolgálat alóli felmentésüket, és olyanok is vannak, akikhez dől a pénz a háborús konjunktúrában. A lövészárkokban vakszerencse dönt életről és halálról. Csálódik és meghal, aki elhiszi a személyes vitézségről, a lovagias összecsapásokról szóló romantikus hazugságokat – de az is meghal, aki hazafias kötelességérzetből, avagy meggyőződése ellenére fogott fegyvert. Körvonalazódik a lenézett orosz birodalom reális képe: hadvezetése kíméletlen, hadfelszerelése korántsem elavult, emberanyag-utánpótlása pedig szinte kimeríthetetlen. Talán nem is lehet legyőzni – ezt is ki lehet olvasni a Nyugat tudósításaiából. Ugyanakkor kevesen vannak a lap írói között, akik a véres csatákat, az idegen terepen való vonulást, a beszállásolások nyomorúságát hűségesen festenek: a legintenzívebben talán Móricz Zsigmond, a leghitelesebben Tersánszky Józsi Jenő a *Viszontlátásra, drága...* című regényben. Tersánszky 1914–1915-ös galíciai élményei alapján mondja el, mit jelent civilként a fronton élni és túlélni.

Nem véletlen, hogy a „háborús” szépirodalom helyszíne leggyakrabban a hátország. Ám ezen írások jelentős része melodráma, életkép, tárca, giccs. Az értékek és a szándékok zavarodottságát mutatja Nagy Endre *Erdély fia* című drámai költeménye, amelyben egy honvéd örvezető haldoklik a harctéren, közben nótát rögtönöz: „Csellag, csellag, te zöld szemű csellag... Piros vérben fetrengve bámullak... Könyves szemmel nézek a csellagra... Ő es, én es holtak leszünk holnap virnyadatra!” Azután a növekvő csillagban meglátja a feleségét, a kisfiát, meg a saját mostoháját, aki az ott-honiatat kínozza. A mostoha éjjelenként a Halál irodájában takarít, és hajnalonta seprűn repül vissza a faluba. A folytatás hol ízléstelen, hol kegyeletsértő, ugyanakkor a mű egészében súlytalan.³¹ A hátország problémáit is ismerni kell. *Falusi kirándulás 1915-ben* című elbeszélésében Barta Lajos mellőzi a hatásvadász eszközöket, egyszerűen végigjár egy Zagyva menti falut. Minden családban gyászolnak valakit, gyerekek és öregek dolgoznak a földeken. De a tragédiák korántsem szüntették meg a széthúzást, az emberek kapzsisága nagyobb, mint a háború előtt, erkölcsi belátás helyett képmutatás és számítás uralja a lelkeket.³²

³⁰ HATVANY Lajos, *Harcoló betűk*, Nyugat 1915. augusztus 16., 871., 879.

³¹ NAGY Endre, *Erdély fia*, Nyugat 1916. október 1., 454.

³² BARTA Lajos, *Falusi kirándulás 1915-ben*, Nyugat 1915. december 1., 1339–1357.

A szépirodalom újra a *gondolkodó, sorsát mérlegelő* emberhez szól, aki *sejti* a választ a kérdésre: ha békeidőben a maga elvei szerint élt (jól, rosszul), miért éppen milliók legyilkoltatása győzné meg a tömeg „igazságairól”? Mindazonáltal csak kevesen veszik a bátorságot (és az invenciót), hogy oly radikálisan fogalmazzanak, mint Babits Mihály *Játszottam a kezével*, illetve *Húsvét előtt* című verseiben,³³ hogy olyan kíméletlen szarkazmussal szóljanak az egész értelem nélküliségéről, mint Havas Gyula,³⁴ vagy hogy oly elkeseredetten sirassák az elvesztett boldogságot, mint Kaffka Margit.³⁵

Új remények

Az 1914. évi XIV. törvény úgy rendelkezett, hogy minden magyar sajtótermék, amely politikai tartalmú írásokat is közöl, biztosítékot köteles letenni – a biztosíték a lapban megjelent közlemények miatt esetlegesen kirótt pénzbüntetés, kártérítés, illetve eljárási költség ellentételezésére szolgált. Nem világos, hogy a Nyugat miért várt 1916 őszéig az óvadék kifizetésével, magyarázatként mindenestre elfogadható, amit Ignotus mond az általa jegyzett bejelentésben, miszerint politikai véleményüket – vagy fogalmazzunk így: a hivatalos propagandától elkülönböző nézeteiket – a megelőző hónapokban tudományos vagy társadalmi irányultságú cikkekben fejtették ki.³⁶

Mindazonáltal a Nyugat az óvadék letétele után sem válik közéleti lappá, és a választójogi viták, illetve az 1916-ban kiújuló magyar kormányválság kivételével óvatosan viszonyul a politika témáihoz. Noha Gellért Oszkár rámutat a német nagypolitika egynemely következtetlenségére, a németekkel való szövetségi viszony, illetve a német hadvezetés logikája és döntési mechanizmusa továbbra is megkérdőjelezhetetlen.³⁷ Publicistáik olykor kritikusan nyilatkoznak a Monarchia diplomáciájának hatékonyságáról, a közös vámpolitikáról és a pénzügyekről, de a hadvezetés itt is érinthetetlen, és a hangnem tisztelettudó. (A cenzúra így is eltávolított bizonyos passzusokat az okfejtésekből; Fenyő eszmefuttatása a Monarchia háborús céljairól teljes egészében hiányzik az 1917-es újról. Az elemzések főként retrospektívák: Boross László, Benedek Károly, Gellért Oszkár, Gesztesi Gyula gyakran az 1890-es évekig visszanyúlva tekintik át az antant szövetségének formálódását, a balkáni konfliktusok „hadtudományi konklúzióit”, vagy a már korábban is kinyilvánított olasz területi igények ügyét. Az 1916. augusztusi erdélyi román betörést középpontba állítva a *hogyan juthattunk idáig* kérdését járják körül, majd követik a korlátlan tengeralattjáró-háború kibontakozását, ami 1917-ben az Egyesült Államok hadba lépéséhez vezet.

³³ BABITS Mihály, *Játszottam a kezével*, Nyugat 1915. augusztus 16., 884–885.; BABITS Mihály, *Húsvét előtt*, Nyugat 1916. április 1., 392–394.

³⁴ HAVAS Gyula, *A három Herta*, Nyugat 1916. szeptember 16., 373–380.

³⁵ KAFFKA Margit, *Lirai jegyzetek egy évről*, Nyugat 1915. október 1., 1055–1074.

³⁶ IGNOTUS, *Bejelentés*, Nyugat 1916. október 1., 435–438.

³⁷ Ignotus írta *A német válság* című, a szövetségi hűségéről ismételt bizonyosságot tevő cikkében: „Déri Imre a minap a Világban okosan figyelmeztetett bennünket, hogy a németek semmi bírálat iránt nem oly érzékenyek, mint amely minálunk hangzik el az ő belső állapotairól”. IGNOTUS, *A német válság*, Nyugat 1917. október 16., 603.

Az *egyidejűség élménye* leginkább a honi érdekű, nem stratégiai irányultságú tanulmányokban jelenik meg. Balkányi Béla, Éber Antal, Fekete Miklós, Hesslein József, Lengyel Géza, Márkus Andor, Móricz Miklós, Vas Ferenc a gazdaság- és társadalompolitikát veszik górcső alá: közéleti, pénzügyi, demográfiai fejtegetéseikkel, a földbirtokreform és az egyenes adók kilátásba helyezésével részben már a háború utáni helyzetre gondolnak, akárcsak a választójog örökké napirenden lévő átalakításának körvonalazásával. Olvasóik nyilván naponta szembesültek a létbizonytalansággal, az áruhiánnyal és a fizetések elértéktelenedésével, azonban e szakmai közlőnyökhöz illő tanulmányok javarészt idegenek attól a szemléletmódtól, amely segítségével a Figyelő és az induló Nyugat szerzői keresték a választ a „modern ember” dilemmáira. Igaz, a felvetett kérdések most konkrétabbak, „húsbavágóbbak”, hiszen Magyarország modernizálása volna a tét, de az érintett problémák ritkán térnek vissza, cikkek közötti párbeszéd pedig alig-alig mutatható ki.

Egyetlen szerző van, aki szinte mindig ugyanazt a kérdést boncolgatja, kitaróan és fáradhatatlanul. Az 1916 őszi bejelentéstől kezdve Ignotus reszortja lesz a fentebb említett belpolitikai-közjogi válság interpretálása. A tárgykör túlontúl is ismerős lehet azok számára, akik végigkövették Ignotus 1910-ben indult, *A politika mögül* című Nyugat-rovatát. Ignotus az évek során sokszor írt a Tiszáról és az Andrássyakról: Tisza Kálmán és id. Andrássy Gyula viszonyáról, majd Tisza István és ifj. Andrássy Gyula rivalizálásáról. Amikor Tisza István miniszterelnöki pozíciója 1916 második felében meginogni látszik, Ignotus ismét a kormányfői aspirációkkal fellépő ifj. Andrássy mellett kötelezi el magát. Nem ok nélkül való a feltételezés, hogy ifj. Andrássy, a Nyugat régi pártfogója bocsátotta a fentebb említett óvadék összegét a lap rendelkezésére – s nyilván nem érdek nélkül.³⁸ Ignotus gyakran sorsdöntőnek állítja be az órákat, a percekét. *Most történik valami* – hiteti el az olvasóval, sejtetve, hogy egyedül ő tudja, *mi történik pontosan* (legtöbbször azután kiderül, hogy közben nem történt semmi, vagy más történt, mint amit sejteni engedett).

„Ignotus: a túlzás a műfaja” – jegyzi fel Füst Milán 1918-as naplójában.³⁹ Ugyanakkor a sokszori fecsegés, semmitmondás ellenére olykor mégis Ignotus fogalmaz meg érvényes és már-már (hadd túlozzunk mi is) örökérvényű igazságokat. *Belpolitika* című tárcájában írja 1917 februárjában: „Nem mulatság így a magunk belében gázolni. De vannak dolgok, miket vagy kimond az ember, vagy hallgasson, mert különben hazudnia kell, s ez már azért sem ajánlatos, mert unalmas és hatástalan. [...] [A] politikában annyit hazudunk, s annyira csakis hazudunk, hogy már tudunkon kívül is hazudunk, s akkor is, mikor nem muszáj, mikor nem érdek, mikor mind-

³⁸ A Nyugat ebben az időszakban akár Andrássy politikai szócsövének is mondható. Lásd ANDRÁSSY Gyula, *Kiegyezés és beavatkozás. A delegációk összehívásának kérdéséhez*, Nyugat 1916. október 16., 515–525.; GELLÉRT Oszkár, *Gróf Andrássy Gyula könyve a világháború problémáiról*, Nyugat 1917. január 1., 53–75.; IGNOTUS, *Általános választójog s nemzeti birtokpolitika*, Nyugat 1917. március 16., 515–521.; IGNOTUS, *Miért nem Andrássy?*, Nyugat 1917. június 16., 1097–1099.; IGNOTUS, *Főrendi demokrácia*, Nyugat 1917. július 1., 32–36.; IGNOTUS, *Magyarország sorsdöntő percei*, Nyugat 1917. december 1., 937–943.; FENYŐ Miksa, *Gróf Andrássy Gyula*, Nyugat 1917. december 16., 1077–1082.

³⁹ FÜST Milán, *Teljes napló*, I., s. a. r. SZILÁGYI Judit – KARDOS Csilla – SZILÁGYI Zsófia – VISY Beatrix, Fekete Sas, Budapest, 1999, 406.

egy. Ellenzékünknek nem lehet más a programja, mint a kormánynak és a többségnek – már csak azért sem, mert ugyan ki tudná megmondani, hogy mi a programja a kormánynak és a többségnek?! Mi egyéb, mint lehetőleg változás és reformok nélkül elvegetálni, fortvurstlizni⁴⁰ a régi csapáson, mert minden változás eo ipso csak in peius⁴¹ való lehet ama nemzetnek szépített úri birtokállomány kárára, melynek konzerváló vágyában egy az egész uralkodó réteg Magyarország. A világháború ezen éppúgy nem változtatott, mint nem szokott változtatni árvíz, kolera vagy egyéb veszedelem, melyet meg kell úszni, vagy tönkre lehet bele menni, de ha megúsztuk, s ha nem mentünk bele tönkre, akkor folytatjuk ott, ahol abba sem hagytuk: őrt állani a réginel minden változások ellen.⁴²

Amíg...

1917-ben a Nyugat tizedik évfolyamát indítja útra. A jubileumi számban Babits Mihály *A purgatórium* készülő fordításából ad szemelvényt, Kosztolányi Dezső *Boldog, szomorú dala* mellett Lengyel Menyhért *A csodálatos mandarinja* is itt jelenik meg először, elindul Kaffka Margit *Hangyaboly* című regényének közlése. Sigmund Freud *A pszichoanalízis egy nehézségéről* című tanulmányát Ignotus fordítja magyarra (Freud – praktikus emberként – a honoráriumot élelmiszerben kérte).⁴³ Szini Gyula az utazásai során megismert párizsi, római és velencei kávéházak bemutatásával idézi meg az életformát, amely a háborúval visszavonhatatlanul eltűnt. A legmeglepőbb azonban Ady Endre *Régi tavaszi háború* című, érezhetően kedvvel írt elbeszélése, amely viszont csak áttételesen, rejtve szól arról, amit a cím alapján – a háború negyedik évében – az olvasó várna. Ady ugyanis kamaszkori csetepatéokra emlékezik: nem nehéz felismerni diákéveinek színterét, Nagykárolyt. Magyar fiúk próbálják visszafoglalni az erdei nagyrétet a sváb fuvarosoktól – ám küzdelmük a sváb túlerővel szemben reménytelen. El is hagyják az egészet, mígnem nyár lesz, és a főhős a nagyrétre tévedve vagy tizenöt sváb legénybe botlik, akiknek a vezére hirtelen felismeri régi ellenfelét, és azt mondja: „– Fiúk, ez volt az a kis lármás gazember, aki mindig ellenünk dolgozott: üssük.”⁴⁴ És ütik.

Szembeötlő a szerkesztői igyekezet, hogy a jubileumra emlékezetes számot állítson össze: az önnön jogán érdekes irodalmat helyezi előtérbe, ami másképpen annyit tesz, hogy a Nyugat a háborús művészetre immáron csendes rezignációval tekint. Bálint Aladár, aki a háborútól 1914-ben még „nagyszabású, komoly, tartalmas” művészetet várt, a második osztrák–magyar hadikiállítás teremt látogatva azt reméli, hogy a *harmadikat* már nem fogják megrendezni.⁴⁵ Tóth Árpád szarkasztikus modor-

⁴⁰ fortwursteln (*ném.*): vacakolni, tehetetlenkedni.

⁴¹ (*lat.*): itt: rosszabb, hátrányosabb.

⁴² IGNOTUS, *Belpolitika*, Nyugat 1917. február 1., 306.

⁴³ „Krumplit szeretnék, ha lehetséges. Ez a cikk nálam otthon azt a jó nevet kapta, hogy krumplismarni.” Sigmund Freud – Ignotusnak, Bécs, 1916. november 26. Vö. VEZÉR Erzsébet, *Ignotus levelezéséből*, Kritika 1983/11., 23.

⁴⁴ ADY Endre, *Régi tavaszi háború*, Nyugat 1917. január 1., 46.

⁴⁵ BÁLINT Aladár, *A sajtó-hadiszállás második kiállítása*, Nyugat 1917. február 16., 409–410. Lásd a 10. lábjegyzetet.

ban nyilatkozik a háborús antológiákról, vagy miközben komoly kritikát ír, egy-egy utalással is képes érzékeltetni a háborús költészet erőltettségét, végső soron: teljes értelmetlenségét.⁴⁶ Még Erdély Jenőnek is szembesülnie kell azzal, hogy a háború nem szervezethez, megújulást hozott a hátszág életébe, hanem demoralizálódást, ziláltságot és leépülést.⁴⁷ A háborús színház sem találta meg a hangot, amellyel a nézőkhöz szólni tudott volna, a közönség nem kíváncsi a mozgósító színművekre (és általában az agitációra); a háború negyedik évében – konstatálja Ambrus – a színházlátogatók bármit hajlandók megnézni, ami szórakoztat, ami eltereli figyelmüket a nélkülözésről és az egzisztenciális bizonytalanságról.⁴⁸ 1917 telére Ambrus Nyugat-publicisztikája is egyre távolabb kerül a hadi kérdésektől: az olvasónak többször az a benyomása támad, mintha a Monarchia időközben különbékét kötött volna, és Ambrus fásult kívülállóként szemlézné a hadban álló országok hétköznapijainak tulajdonképpen apró-cseprő ügyeit. (Mielőtt ez a fajta publicisztikai kisrealizmus végképp kimerülne, az író és az olvasókat Ambrusnak a Nemzeti Színház élére történő 1917. márciusi kinevezése szabadítja meg a penzumoktól.)

Az 1917-es első számok koncentrált figyelmét az utolsó két háborús évben nem sikerül megőrizni, noha az első nemzedék élvonala – bár ritkulnak publikációik – továbbra is megbízhatóan teljesít. És bár kevesebb a vers is, a természettel összességében nincsen baj: a Nyugat mindig vegyesen hozott kiváló és gyenge műveket. Közben Osvát egy új prózaíró-generációt – vagy inkább társaságot – indítana útnak (többek-re különböző pályázatok bírálójaként figyelt fel). Ám Déry Tibor még kiforratlan, Földi Mihály és Kortsák Jenő fejlődését harctéri traumák akasztják meg, Gyulai Márta, Walleshausen Rolla, Nagy Dániel, Cselényi-Walleshausen Zsigmond pedig később sem haladják meg kezdeti próbálkozásaik színvonalát. Történeteiket a háborús évek testi-lelki nyomorúsága hatja át olykor a pszichózis határán egyensúlyozva, olykor átsodródva a *túloldalra*. Ma már az is bizonyos, hogy Osvát túlzott reményeket fűzött Kádár Endre és F. Kernách Ilona irodalmi kísérleteihez, Sándor Imre szerepeltetésére pedig semmilyen mentséget nem találunk. De a már beérkezettek közül is nyomasztó Moly Tamás fókusz nélküli prózája, és *nagyon hosszúnak* tünnek Réti Ödön és Révész Béla publikációi. A *fáklya* című Móricz-regény sem váltja valóra a nyitó fejezetekben rejlő ígéretet, vagyis a magyar vidék kistílűségének és kiszolgáltatottságának bemutatását. Helyette anekdotákat, életképeket kapunk Matolcsy amatőr világmagyarázataival átszöve – miként a regény utolsó mondata szól: „Elvégzetett, de semmi sem tisztázott.”

Nem véletlen, hogy sok fiatal számára már nem a Nyugat az irodalmi beérkezés fóruma, nem kívánják Osvát vagy Babits tetszését kivívni: ha Kassákék körére gondolunk, nyilvánvaló, hogy ők *egyáltalán nem akarnak* tetszeni.

1918 tavaszától a Nyugat-számokra végképp ránehezül egyfajta terjengős-részletező epika. Kimódolt élethelyzetek, a Singer és Wolfner cég regényíróira emlékező

⁴⁶ TÓTH ÁRPÁD, *Háborús lírikusok*, Nyugat 1916. december 16., 891–893.; TÓTH ÁRPÁD, *Gyulai Ágost: Háborús antológia*, Nyugat 1917. március 1., 507–509.

⁴⁷ ERDÉLY Jenő, *Városunk az ezernapos háborúban*, Nyugat 1916. december 1., 770–776.

⁴⁸ AMBRUS Zoltán, *A háború és a színház*, Nyugat 1917. február 16., 391–395.

tető modor, invenciótlan befejezések. Kamaszproblémák, középosztálybeli reménytelenség, giccsbe hajló szomorú paraszttörténetek. Kétíves publikációk szorítják ki a rövidprózát, a közéleti elemzéseket, a kritikai reflexiókat – elfojtják a friss hangokat. Régiek és újak találkoznak fárasztó ötlettelenségben.⁴⁹ De a május 1-jei számban megjelenik Pierre Louÿs *A nő és a báb* című (nem is friss) regénye, felizzik a levegő, és az olvasó újra érezni kezdi, mi is volna *Az Irodalom*.⁵⁰ Vagyis az előbb említett munkáknál nem a terjedelem az alapvető probléma – közlésükkel talán tényleg az lehetett a cél, hogy vesztélytelen dolgokkal teljék meg egy-egy lapszám; július 16. és augusztus 16. között a figyelők is hiányoznak. Mintha a Nyugat is egészében csak *fortvurstlízni* akarna.

Biztonsági játékot játszanak, csak elhúzni a dolgokat, amíg...

1918 nyarán és kora őszén a Nyugattól alig-alig látszik, hogy közben Magyarország felé – ahogy addig ismertük – végorái közelednek. Napi politikával kapcsolatos okfejtésekbe már csak a jól informált belső munkatársak bocsátkoznak, de Ignótus és Gellért Oszkár még mindig a feltétlen némethűség mellett agitálnak, tudatosítván mindenkiben, hogy az *igazodásnak és alkalmazkodásnak* – már – nincs alternatívája.⁵¹ Ugyanakkor merészen szarkasztikus a portré, amit Fenyő Miksa rajzol Burián István külügyminiszterről,⁵² és meglepő, amikor szintén a régi, a *tekintetek nélküli* Ignótus háborog a közélet mesterségesen fenntartott kiskorúsága, az engedélyezett és tiltott témák rendszere miatt (bár a tiltott témákról ezúttal is hallgat).⁵³ Október elején féltelmes sorokat olvashatunk Fenyőtől a katasztrófa előérzetéről (például: „Még ma is megrémülve kellene arra gondolnunk, hogy vajon a federalizáció meginduló folyamata milyen kihatással lehet Erdélyre, az ország észak-nyugati megyéire, Horvát-Szlavónországra”, „ma már kétségtelen, hogy a Monarchia belső ügyeinek elrendezése megszűnt a mi privát ügyünk lenni”),⁵⁴ és azután jön a teljes zavarodottság, a magyarázkodó, részleges és homályos önrevízió – amennyiben Ignótus vonatkozó fejtegetése egyáltalán követhető, hiszen *értelme* már nincs.⁵⁵

Következik a váltás: a novemberi összevont számban Ignótus lesz az, aki „az október 30-iki dicsőséges forradalom” üdvözlését oly magától értetődő természetességgel celebrálja, mintha mindig is ezt a fordulatot hirdette és várta volna: „A Nyugat emberei közül nem egy személy szerint is munkása és győztese volt a most diadalra jutott

politikai forradalomnak. De ezenfelül a Nyugat egész ténye, munkája és izgatása, minden megértő, türelmes és egyeztető formái között s a vásáriság s a rosszhiszemű kiáltozás távoltartásával maga is forradalom volt...”⁵⁶ A lapszám megjelenése után néhány nappal Ignótus – Károlyi Mihály megbízásából – Svájcba utazik, hogy a Kéri Pál vezette újságíró-küldöttség tagjaként magyar érdekekért lobbizzon a berni követségeken; távolléte – rövidebb megszakításokkal – egészen 1948-ig tart.

Osvát Ernő a november és a december jó részét spanyolnáthában végigbetegesedi,⁵⁷ majd amire senki nem számít, de valamiképpen mégis érződött az 1918-as Nyugat-számok *elhalkulásából*: elhagyja a folyóiratot. Az erről szóló híradás szerint a „hirtelen elhatározásban” közrejátszhatott, hogy „a Vörösmarty Akadémia, amely legalább felerészben Osvát tanítványaiból alakult, csodálatos feledékenységgel elmulasztotta, hogy őt a tagok közé beválassza”.⁵⁸ Bár Osvát ezt a motívumot tagadta,⁵⁹ kívülről nézve egyértelmű árulásként hat, hogy a Nyugat vezető írói egyszerre Osvát korábbi riválisa, Hatvany Lajos mögött sorakoztak fel – hiszen a Vörösmarty Akadémiát ő hívta életre. Döntésük ugyanakkor érthető, hiszen az érvényesülés szempontjából Hatvany a jövő embere, általa vezet az út a pénzhez és a népszerűséghez, a politikai hatalom centrumába, Károlyi Mihály köréhez. A Nyugat irányítását Babits veszi át, Osvátot Schöpflin Aladár búcsúztatja az 1919. január 1-jei számban, a távozás okaival kapcsolatban egyetlen konkrétumot sem említ.⁶⁰

⁴⁹ Lásd például: BALÁZS Sándor, *Kisváros*, Nyugat 1918. május 16., 851–876.; BARNÁ József, *Nehéz derengés*, Nyugat 1918. június 16., 1028–1046.; BARTA Lajos, *A zöld ember*, Nyugat 1918. szeptember 16., 401–436.; BERKES Imre, *Nem haltam meg tőle*, Nyugat 1918. április 16., 643–681.; BERKES Imre, *A halott ember felesége*, Nyugat 1918. szeptember 1., 319–352.; F. KERNÁCH Ilona, *Az ötödik gyerek*, Nyugat 1918. április 1., 572–594.; LACZKÓ Géza, *Sey Tamás levelei*, Nyugat 1918. március 1., 363–401.; RÉTI Ödön, *Erkölcstelen kis történet*, Nyugat 1918. augusztus 16., 266–303.

⁵⁰ A regényközlés valószínűleg a regényből készült dráma 1918. április 27-i, vígszínházi bemutatóját népszerűsítette.

⁵¹ IGNÓTUS, *A német szövetség*, Nyugat 1918. július 1., 71–77.; GELLÉRT Oszkár, *Ausztria–Magyarország mint békeközvetítő*, Nyugat 1918. augusztus 1., 241–244.

⁵² FENYŐ Miksa, *Burián gróf üzenete*, Nyugat 1918. augusztus 1., 239–240.

⁵³ IGNÓTUS, *Austro–lengyel megoldás és dualizmus*, Nyugat 1918. szeptember 16., 443–447.

⁵⁴ FENYŐ Miksa, *Békefeltételek*, Nyugat 1918. október 1., 526–527.

⁵⁵ IGNÓTUS, *Németpártiság*, Nyugat 1918. október 16., 590–593.

⁵⁶ IGNÓTUS, *Új Magyarország*, Nyugat 1918. november 1–16., 611–612.

⁵⁷ Lásd Elek Artúr 1918-as naptárfeljegyzéseit: OSZK Kt. Quart. Hung. 4092.

⁵⁸ [n. n.], [c. n.], *Figáró* 1918. december 18., 6.

⁵⁹ OSVÁT Ernő *Nyilatkozata*, *Figáró* 1919. január 1., 3.

⁶⁰ SCHÖPFLIN Aladár, *Osvát Ernő*, Nyugat 1919. január 1., 3–6.